

Зоя Діхтяренко

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ, УЧНІВ ЗОШ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЧЕРЕЗ ЕСТАФЕТИ, РУХЛИВІ ТА УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ РУХЛИВІ ІГРИ

Інтеграційні та глобалізаційні процеси, які відбуваються в Україні вже більше двадцяти років вимагають фундаментальних змін у різних сферах життя суспільства (соціальна, економічна, політична). Сучасне життя ставить вищі вимоги до людської спільноти, щодо нових форм співіснування у сьогоденному соціумі, за яких жорстокість, бездушність, чвари, байдужість та ін. у ХХІ столітті повинно змінитися толерантному (терпимість, чуйність, милосердя, взаємодопомога та ін.) ставленні людей одне до одного. «З 1994 р. включено спеціальну методику, що дає можливість вимірювати рівень національної толерантності як глибинної психоемоційної основи міжнаціональної поведінки – шкалу соціальної дистанції Богардуса. ...Питома вага толерантних громадян в Україні за десять років знизилася більше ніж у три з половиною рази (з 35,5 до 9,9 %... При цьому фахівці наголошують, що на рівень національної толерантності практично не впливає переважна більшість соціально-демографічних факторів, але впливає рівень освіти, а відповідно – й вид професійної діяльності. Це означає, що фактично рівень толерантності пропорційний рівню освіти. Отже, освічена людина толерантніша за неосвічену)» [3, с. 103–104].

Проблема толерантності розглядалася вітчизняними науковцями у контексті виховання дітей молодшого шкільного віку, підлітків та дорослих (О. Безкоровайна, О. Брянцева, В. Волошина, О. Грива, Т. Білоус, О. Клепцова, О. Матієнко, В. Мижа, Ф. Одиж'є, Ю. Тодорцева та ін.). У працях дослідників набули висвітлення окремі характеристики, які співвідносяться із толерантністю як якістю особистості, а саме: милосердя (І. Княжева), чуйність (М. Воробйова, Т. Пономаренко), співчуття та співпереживання (Г. Кошелева, Л. Стрелкова), турботливість (І. Дьоміна, М. Тимошенко, І. Хомякова), взаємодопомога (А. Виноградова, Т. Репіна), полікультурність (В. Бойченко, Л. Ільченко, Е. Койкова), гуманна поведінка та взаємини (Л. Врочинська, А. Гончаренко, О. Козлюк, Н. Химич) та ін. У науковому доробку Ш. Амонашвілі, А. Асмолової, В. Білоусової, А. Богущ, О. Коберник, Т. Кравченко, В. Кременя, В. Кузя, В. Маралова, А. Маслоу, Н. Побірченко, І. Рогальської, В. Сітарова, О. Сухомлинської та ін. акцентується на необхідності якомога раніше знайомити дітей з гуманістичними поняттями, моральними уявленнями, навчати доброті, виховувати у них відповідні особистісні властивості [6, с. 1–2].

Ще із давніх-давен українці завжди були гостинними, толерантними,

веселими, дотримувалися звичаїв, обрядів, поважали пристарілих людей та дуже любили дітей. Український народ – вихователь для любого віку, а його виховання носить народний характер. Тому, одним із дієвих засобів виховання толерантності у дошкільників, учнів ЗОШ та студентської молоді – є естафети, рухливі та українські народні рухливі ігри. Саме вони, у невимушеній формі виховують у гравців: людяність, терпимість, співпереживання, взаємодопомогу, вдячність, людську гідність, вміння зрозуміти одне одного тощо.

Мета статті – теоретично визначити, яким чином естафети, рухливі та українські народні рухливі ігри можуть вплинути на виховання толерантності у дошкільників, учнів загальноосвітньої школи та студентської молоді.

Завдання статті:

1. У психолого-педагогічних джерелах провести теоретичний аналіз щодо тлумачення поняття «толерантність».

2. Описати, яким чином естафети, рухливі та українські народні рухливі ігри впливають на виховання толерантності у дошкільників, учнів ЗОШ та студентської молоді.

3. Визначити первинні чинники, які впливають на виховання толерантності.

Проаналізувавши чимало психолого-педагогічних джерел, щодо тлумачення поняття «толерантність», можна зробити висновки, що ця дефініція неоднозначна, а має багатозначне тлумачення. Найбільш влучним, на нашу думку, є визначення О. М. Степанова у психологічній енциклопедії: «толерантність» (лат. *tolerans* – терплячий) – 1) здатність людського організму переборювати труднощі. У толерантних людей спостерігається знижена чутливість до несприятливих впливів у наслідок підвищення порога емоційного реагування на загрозову ситуацію. У проблемних ситуаціях вони виявляють витримку, не розгублюються і протягом тривалого часу можуть витримувати несприятливі впливи. Вони мають здатність адаптуватися до несприятливих умов без зниження ефективності виконуваної діяльності; 2) терпимість до висловлюваних іншими думок, позицій, а також релігійних вірувань, поведінки тощо [5, с. 363]. Автор статті «Толерантність як чинник комунікативних відносин у сучасному поліетнічному суспільстві» Р. В. Вязова робить висновки, щодо визначення толерантності – це не просто ставлення, принцип – це спосіб порятунку. Це відправна точка для громадянської дії. Жодна гуманістична система не матиме сенсу, якщо не існуватимуть ненасильницькі способи її підтримки. Виховання толерантності є одним із таких способів. Сама толерантність є якістю борця за права людини. Толерантність – це лише одна зі складових зрілої громадянської свідомості і поведінки. Разом з тим без її наполегливого виховання на суперечливому шляху до внутрішньо консолідованого демократичного суспільства абсолютно не обійтися.

Толерантність – це та цінність, яка робить мир досяжним і можливим [2, с. 69]. Толерантність – складне соціокультурне явище сучасного світу, що характеризується терпимим ставленням до іншого, другого чи альтернативного, є важливою культурною умовою, яка примножує і покращує результати співробітництва і загальнолюдського спілкування, а тому постає у суспільному житті як рамкова умова ефективності соціальних зв'язків, усталених і нових форм комунікативної взаємодії. Водночас толерантність – це активна життєва позиція, котра формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, виявляється у людському намірі досягнути порозуміння і гармонії різних мотивів, орієнтацій і думок без застосування сили. В особистісному вимірі вона закономірно само організується як інтегральна риса індивідуального світу Я людини [8, с. 109].

Яким же чином естафети, рухливі та українські народні рухливі ігри можуть вплинути на виховання толерантності у дошкільників, учнів ЗОШ та студентської молоді? У педагогічній професії успіх у професійній діяльності залежить від багатьох факторів, а спілкування – це один із основних професійних знаряддів. «Становлення усвідомлення та самоусвідомлення здійснюється завдяки спілкуванню та взаємодії з іншими людьми. Без спілкування не може бути організована жодна діяльність, неможлива передача досвіду та розвиток не тільки окремої людини, а й людства взагалі. Спілкування посилює взаємозв'язок між людьми, забезпечує психологічний комфорт людині, сприяє її особистісному росту. Спілкування – багатоплановий процес, який включає у себе не тільки обмін значною для співрозмовників інформацією, думками та почуттями, а й прийняття розуміння іншої людини, здійснення єдиної стратегії взаємодії у процесі спільної діяльності» [4, с. 71]. Таким чином, граючи із *дітьми дошкільного віку* у рухливі ігри («Два морози», «Рибалки і рибки», «Мисливці і мавпи» і т.д.), українські народні рухливі ігри («Подоляночка», «Хлібчик», «Перепілка» і т.д.), естафети («Зустрічна естафета», «Естафета з викликом номерів», «Комбінована естафета» і т.д.); з *учнями ЗОШ* у рухливі ігри («Білки, жолуді, горіхи», «Третій зайвий», «Вудочка» і т.д.), естафети («Зустрічна естафета з перешкодами», «Біг удвох на трьох ногах» і т.д.), українські народні рухливі ігри («У зайчика», «Рожа», «У горохової скрині» і т.д.); зі *студентською молоддю* у естафети, рухливі та українські народні рухливі ігри, які рекомендовані для дітей дошкільного віку; для учнів 1–11 класів і для молоді, ми спілкуємося та аналізуємо власні вчинки, тобто робимо висновки, чому не можна між собою сваритися, битися, бути впертим тощо, а потрібно бути поступливим, допомагати та підтримувати один одного, навчатися всім бути одним цілим у команді і т.д., тобто бути толерантним під час ігор. Отже, гра виступає тією необхідною ланкою, за допомогою якої легко проходить адаптування особистості до прояву високого рівня вихованості

толерантності. Спільно з дисциплінованістю та організованістю кожного у команді – є перемога всієї команди під час змагань різного рівня. Педагогам потрібно через гру «закарбувати» у серцях гравців, що «високий рівень прояву толерантності особистості – наявність толерантності як ідеалу, досконалого взірця та вирішення будь-яких питань, що стосуються спілкування людей. Основна ідея виховання толерантності полягає у необхідності прищеплення кожному цінності людської гідності та недоторканності кожної людської особистості» [4, с. 76–77].

Слід звернути увагу ще на один фактор, який впливає на швидке виховання толерантності – соціально-педагогічне середовище, критеріями якого є: широта соціально-педагогічного середовища (кількість залучених до спільної діяльності батьків, консультантів, кількість екскурсій); інтенсивність соціально-педагогічного середовища (кількість дискусій, тренінгів, імітаційних ігор; величина вільного часу, зайнятого у спільній діяльності та у спільних загальношкільних заходах); соціальна активність середовища (кількість зайнятих у позакласній спільній роботі, кількість публікацій учнів у ЗМІ, кількість контактів поза школою); емоційна наповненість соціально-педагогічного середовища (співвідношення позитивно та негативно емоційно налаштованих суб'єктів процесу) [4, с. 76].

Педагоги та батьки пам'ятайте, що «виховання толерантності неможливе без цілеспрямованої та послідовної інтеграції правових норм формування соціумів, без дієвих засобів попередження та упередження глобальних злочинів проти людини та людства. Розвиток та практичне втілення ідей толерантності повинно сприяти подальшому вдосконаленню планетарної системи інформації, цілеспрямованої роботи зі зближення та поступової інтеграції національних освітянських концепцій та доктрин сумісництва інваріантних освітянських систем та цінностей на всіх ступенях навчання, виховання та розвитку» [1, с. 5].

Під час проведення естафет, рухливих та українських народних рухливих ігор, які рекомендовані для дітей дошкільного віку доцільно використати визначені науковцем Н. І. Скрипник педагогічні умови виховання толерантних взаємостосунків у дітей старшого дошкільного віку [6]: 1) цілеспрямовану і конструктивну взаємодію педагогів і сім'ї з метою створення толерантного виховного середовища; 2) формування у старших дошкільників комплексу знань, умінь та навичок толерантних взаємостосунків; 3) використання сукупності форм і методів, які забезпечують виховання у дітей толерантних взаємостосунків.

У вихованні толерантності у школярів-підлітків слід дотримуватися педагогічних умов, які виділив дослідник П. В. Степанов: організація ознайомлення школярів із іншими культурами у середовищі, привабливому і цінному для підлітків; актуалізація проблеми ставлення підлітків до представників інших культур під час штучного створення для підлітків проблемних ситуацій, які спрямовані на виявлення можливих

суперечностей в їхньому ставленні до інших культур; організація проблемних дискусій, які дають підлітку можливість співвіднести своє ставлення до інших культур з поглядами однолітків; організація рефлексії підлітками свого ставлення до інших культур, яка передбачає формування свідомої та відповідальної позиції школяра у царині міжкультурних відносин; надання допомоги школяреві в оволодінні необхідними вміннями, які дають змогу йому бути активним учасником при зустрічах із представниками інших культур, у розв'язанні проблемних ситуацій у дискусіях [1, с. 5].

Проаналізувавши дослідження О. Скрябіної, О. Волошина описала педагогічні умови формування комунікативної толерантності старшокласників: конативний (поведінковий) критерій, який передбачає безпосередню активну участь старшокласників у взаємодії та виявляється у конкретних вчинках: прагненні беззаперечно приймати індивідуальність іншого (не прагнути переробити, перевиховати партнера); відсутності агресивності, консерватизму та категоричності у судженнях та оцінках людей; вмінні пристосуватися до характеристик, звичок, фізичних та психічних особливостей партнера; вмінні знаходити спільну мову з різними людьми (відсутність «мовного шаблону»); здібність до емпатії; прагнення до конструктивної комунікації – діалогу; конгруентність вербальної та невербальної мови; природність у спілкуванні з людьми (здатність залишатися самим собою) [1, с. 5].

Завдання освіти, які націлені на формування толерантності студентської молоді: формування здатності виробляти власні погляди на певні питання; виявляти повагу до поглядів інших людей; прищеплення навичок ефективної комунікації, які дають можливість спілкуватись з усіма людьми, уникати конфліктних ситуацій; розвиток інтересу і поваги до культурних надбань усіх народів, прагнення зрозуміти найважливіші, специфічні й загальні характеристики цих культур; розширення можливостей для вивчення у навчальних закладах іноземних мов; сприяння утвердженню гуманістичного бачення світу в усій його розмаїтості й єдності; удосконалення бачення самого себе у взаємозалежності з іншими, розуміння необхідності враховувати потреби, пріоритети й цінності індивідів, груп людей, цілих націй. Перелічене допоможе майбутнім фахівцям жити у системі світового співробітництва, інтенсивного обміну інформацією та продуктами праці, взаємодіяти через розвиток спільних культурних, науково-дослідних і виробничих процесів. З їхньою допомогою студенти зможуть дати характеристику своєї культури, не протиставляючи її іншим, бачити при цьому зв'язок між своєю й іншою культурами: демонструвати вміння толерантної поведінки, виявляти негативні стереотипи й некоректні узагальнення у ЗМІ, у поведінці однолітків та дорослих, у навчальному матеріалі; використовувати знання про інші культури у своїх оцінках людей; обдумувати свої почуття та вчинки щодо тих, хто має відмінності і

своєрідність; обирати продуктивні форми взаємодії, щоб раціонально розв'язувати й запобігати конфліктним ситуаціям; за певних умов визначати приховані суперечності, виявляти логічні невідповідності у висловлюваннях людей, визначати істотні й неістотні риси у поведінці та менталітеті представників якоїсь культурної групи, відрізняти специфічне від загальнолюдського у культурі людей, аналізувати свої власні упередження; виробляти власні критерії полікультурної поведінки, бачити продуктивне і непродуктивне у висловлюваннях людей, оцінювати їхні слова крізь призму багатокультурності, цінувати і поважати культурний плюралізм [3, с. 106–107].

Виділяє педагогічні умови формування толерантності у міжособових відносинах студентів вищих навчальних закладів П. Комогоров: формування ціннісних орієнтацій; знання про сутність та історичні форми толерантності; формування вмінь та навичок толерантної взаємодії, формування установки на толерантність [1, с. 5].

У студентів ВНЗ О. Ашихміна виділяє педагогічні умови виховання толерантності: 1) підвищення рівня інформованості студентів про сутнісні та змістові характеристики толерантності; про особливості вивчення толерантності у межах різних галузей знань, розвитку та становлення проблеми толерантності у педагогіці; 2) формування толерантності у особистій системі цінностей студентів та перетворення толерантності у регулятивний принцип їхньої професійної діяльності; 3) формування умінь та навичок толерантної міжособистісної взаємодії; 4) формування установок на толерантність, які передбачають розвиток здатності та емоційно-вольової готовності індивіда до рівноправного діалогу з іншими, доброзичливого розуміння партнерів у спілкування; 5) використання лекційних, дискусійних, ігрових форм, тренінгів у навчально-виховній роботі для формування толерантності [1, с. 5–6].

Перед або після естафет, рухливих та українських народних рухливих ігор можна використати методіку Людмили Тягельської, яка пропонує на аркуші паперу по вертикалі записати слово «толерантність» і назвати характеристики людини, яка асоціюються з цим змістом і починаються на літери вертикального ряду. Характеристики записуються навпроти літер:

Т – терпимість;
О – об'єктивність;
Л – ласкавість;
Е – емпатійність;
Р – рішучість;
А – автентичність;
Н – надійність;
Т – творчість;
Н – ніжність;
І – ініціативність;
С – спокійність;
ТЬ – талановитість тощо.

Проаналізувати риси толерантної особистості: добре співпрацює на правах партнерства; приймає інших такими, якими вони є; не засуджує інших; має почуття гумору; виявляє поблажливість до людських недоліків; довіряє людям; виявляє терпіння; уміє володіти собою; визнає розбіжності у поглядах; уміє слухати; має здатність до співпереживання; виявляє альтруїстичні нахили; відмовляється від домінування; поважає права інших; визнає рівність інших; ознаки толерантної людини: добре співпрацює з іншими на засадах партнерства; готова прийняти думку інших; поважає гідність людини; поважає права інших; сприймає іншого таким, яким він є; здатна поставити себе на місце іншого; поважає право бути іншим; визнає різноманітність; визнає рівність інших; терпима до чужих думок, вірувань, поведінки; відмовляється від домінування й насильства [7, с. 20–21].

Отже, можна зробити висновки:

1. Толерантність повинна бути нормою у сучасному загальнолюдському спілкуванні. Звернемо увагу, що «за науковим упредметненням толерантність вивчається з позицій різних наук і дисциплін (психологічна, юридична, правова, управлінська тощо), а за об'єктом нетерпимості обіймає зміст мислєдїяльного споглядання, перетворення, конструювання, рефлексії (міжособистісна, інтелектуальна, етнічна, конфесійна, міжкультурна, медична, міжпоколіннева та ін.). У першому випадку є підстави виокремити бінарні *рівні наукового аналізу* толерантності як загальнолюдської проблеми (філософський – математичний, соціологічний – політологічний, педагогічний – етичний, психологічний – біологічний), у другому – *основні методологічні підходи* до розуміння і формування толерантності особи, групи, організації, соціуму, людства певної історичної епохи – аксіологічний, ідеально-типологічний, конфліктологічний, онтолого-історичний, гносеологічний, ксенологічний, екзистенційно-гуманістичний, соціокультурний, *вітакультурний*. Причому останній утверджується у науковому пізнанні як *метапідхід*, оскільки предметом його рефлексії є інші підходи у їх самодостатності принципів, форм, методів і засобів культурного уможливлення» [8, с. 109–110].

2. Толерантність – це частина культури людини XXI століття, яка проявляється у ставленні людини до інших людей, це повага, прийняття та розуміння різноманітних культур нашого світу, форм самовираження та засобів прояву людської індивідуальності. Толерантність – це цінність соціокультурної системи, вона є внутрішнім стрижнем усього життя людини; це принцип, керівна ідея, основне положення у взаємодії людей; це норма у життєдіяльності суспільства, заснованого на злагоді, співпраці, взаєморозумінні та взаємоповазі [4, с. 76].

3. Визначено первинні чинники, які впливають на виховання толерантності: 1) власний приклад педагогів, дорослих, батьків (основний,

на нашу думку); 2) соціально-педагогічне середовище, його емоційна наповненість як у педагогічному колективі, так і вдома; 3) бесіди, розповіді, роз'яснення дошкільникам, учням ЗОШ та студентській молоді перед, під час і після проведення естафет, рухливих та українських народних рухливих іграх – безпосереднє звертання уваги на цей феномен, який конче потрібний у людському суспільстві; 4) анкетування (твір на вільну тему і т.д.) про розуміння ними, як проявляється, як виховується, як «викарбовується» у людській душі зміст цього слова тощо.

4. Пам'ятати, що запорука утвердження ідеї толерантності – формування неконфронтаційної свідомості, гуманного ставлення до людей, вміння ненасильницькими методами розв'язувати конфлікти, розвиток здібностей розуміти іншу людину, вироблення поведінки, яка визначає діалог, терпимість до думки опонента [3, с. 107].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волошина О. Проблеми формування толерантності в сучасних педагогічних дослідженнях / О. Волошина // Рідна школа. – 2007. – № 3. – С. 4–6.
2. Вязова Р. В. Толерантність як чинник комунікативних відносин у сучасному поліетнічному суспільстві / Р. В. Вязова // Грані. – 2007. – № 6. – С. 65–70.
3. Зарівна О. Роль освіти у формуванні толерантності студентської молоді / О. Зарівна // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 103–108.
4. Краснова Н. П. Комунікативна толерантність у професійній діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи / Н. П. Краснова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – № 1. – С. 71–77.
5. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с.
6. Скрипник Н. І. Виховання толерантних взаєностосунків у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Неля Іванівна Скрипник. – Умань, 2011. – 20 с.
7. Тягельська Л. Учимося бути толерантними / Л. Тягельська // Психолог. – 2010. – № 15 (399). – С. 19–21.
8. Шаюк О. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми / О. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2010. – № 1. – С. 100–111.